

Yliopiston itsehallinnon ytimenä on tutkimuksen vapaus

■ Antti Hautamäki

Uusi yliopistolaki on merkittävä uudistus, joka lisää yliopistojen kykyä vastata tulevaisuuden haasteisiin. Uudistuksen keskeinen sisältö on yliopiston autonomian vahvistaminen. Yliopistoista tulee itsenäisiä oikeushenkilöitä, joilla on entistä paremmat mahdollisuudet kehittää toimintaansa.

Yliopistojen piirissä on jo pitkään korostettu, että asema valtion tilivirastona rajoittaa merkittävästi niiden toimintavapautta. Aloite yliopistolain uudistamiseen tuli yliopistoyhteisöltä itseltään. Uutta lakia on valmisteltu yhteistyössä yliopistojen ja sidosryhmien kanssa. Lakiehdotuksen mukaan yliopistot saavat mm. paremmat mahdollisuudet hyödyntää pääomatulojaan ja hankkia lisärahoitusta lahjoituksin ja liike-toiminnallaan. Yliopistot voivat kohdentaa voimavarojaan valitsemilleen painoaloille ja nostaa tutkimuksen ja opetuksen laatua. Yliopistojen kehittämisvastuu siirtyisi niille itselleen, kun ne nyt ovat osa valtionhallintoa.

Yliopistouudistus on jakanut yliopistoyhteisöä. Paradoksaalisesti lakiehdotusta, joka vahvistaa yliopistojen itsehallintoa, on arvosteltu juuri itsehallinnon puutteista. Erityisen kritiikin kohteena on ollut yliopistojen hallituksen kokoonpano ja valintatapa. Käsittelyssä olleen lakiehdotuksen mukaan julkisoikeudellisessa yliopistossa hallituksen jäsenistä puolet valittaisiin yliopistoyhteisön ulkopuolisista henkilöistä, mukaan lukien puheenjohtaja. Yliopistokollegion tehtävänä olisi valita hallituksen yliopistoyhteisön ulkopuoliset jäsenet ja vahvistaa yliopistoyhteisön ryhmien valitsemat hallituksen jäsenet. Säätiöyliopistoissa säätiön pääomaa luovuttaneet tahot valitsisivat hallituksen jäsenet.

Eduskunnan perustuslakivaliokunta arvos- teli päätöksessään 13. toukokuuta lakiehdotus-

ta erityisesti hallituksen valintaa ja kokoonpanoa koskevilta osin. Valiokunnan mukaan hallituksen nimittämisen tulisi kuulua yliopistoyhteisölle. Julkisoikeudellisen yliopiston hallituksen kokoonpanossa ei saisi määrätä enemmistöä ulkopuolisille. Erityisen problemaattisina perustuslakivaliokunta piti säätiöyliopistojen säädöksiä. Hallituksen muodostamisen antaminen rahoittajille olisi ristiriidassa itsehallinnon kanssa. Tätä kirjoitettaessa ei ole tiedossa, miten lakia tullaan muuttamaan, mutta on selvää, että suuria muutoksia tulee ainakin säätiöyliopistojen koskeviin pykäliin. Opetusministeri Henna Virkkunen on silti toiveikas sen suhteen, että uusi laki saataisiin voimaan elokuussa ja uudet yliopistot voisivat aloittaa toimintansa 1.1.2010.

Puuttumatta perustuslakivaliokunnan juri- disiin perusteisiin, pidän kuitenkin tärkeänä jatkaa keskustelua yliopistojen itsehallinnosta. Perustuslain 123 §:n mukaan yliopistoilla on itsehallinto. Tätä pykälää on tulkittu niin, että yliopistoyhteisöllä on oikeus päättää omasta hallinnostaan. Tällainen autonomian tulkinta ei ole mitenkään itsestään selvä. Etymologisesti autonomia tarkoittaa omalakisuu- tta. Immanuel Kant painotti moraalifilosofiassaan mora- alisen subjektin vapautta säätää itse itselleen lait ja noudattaa niitä. Yliopistoja ei voi kuitenkaan pitää tässä mielessä autonomisina moraalisis- ta subjekteina.

Nykyisten yliopistojen olemassaolo perustuu täysin niiden ulkopuoliseen lainsäädäntöön. Yliopistojen toiminta rahoitetaan pääosin valtion toiminta-avustuksella. Yliopistot eivät ole omalakis- ta eivätkä taloudellisesti riippumattomia. Yliopiston itsehallinto tulkitaan väärin, jos ajatellaan, että yliopisto voi näillä premiseilla olla omalakinen.

Yhteiskunnan kannalta yliopistojen ylläpitäminen on vastikkeellista toimintaa. Yliopistoista on tullut entistä tärkeämpiä toimijoita yhteiskunnassa. Tutkimustiedon merkitys yhteiskunnan ja talouden kehitykselle on jatkuvasti korostunut. Yliopistot ovat vääjäämättä osa innovaatiojärjestelmää. On ymmärrettävää, että yliopiston toiminnan rahoittavilla veronmaksajilla, niin kansalaisilla kuin yhteisöilläkin, on oikeus odottaa yliopistojen ottavan huomioon yhteiskunnan tarpeet. Tältä kannalta yliopistolakiehdotuksessa esitetyille hallintomalleille löytyy perusteita. Yliopiston ulkopuolisten hallitusten jäsenten oli määrä tuoda yhteiskunnan ja rahoittajan ääni yliopiston hallintoon.

Yliopistot tarvitsevat itsehallintoa, mutta sen tulkinta ja perustelu nousevat tutkimuksen omasta logiikasta. Tieteellinen tutkimus on mahdollista vain tutkimuksen vapauden oloissa, ja tätä vapautta yliopistouudistus on vahvistamassa. Yliopistoyhteisö määrittää itse tutkimuksen kriteerit ja punnitsee tulokset julkisessa, kriittisessä keskustelussa. Itsehallinnon aito ydin on yliopiston vapaudessa käydä sellaista dialogia, jossa paras argumentti voittaa, käyttäekseni Jürgen Habermasin terminologiaa. Autonomiassa yliopistossa yliopistoyhteisö määrittää itse oman diskurssinsa säännöt.

Kysymys yliopiston hallituksen jäsenistä liittyy toiseen asiaan, yliopistoinstituution organisaatioon ja johtamiseen. Yliopiston hallituksen valinnalla ei ole mitään suoraan yhteyttä tutkimuksen ja opetuksen vapauteen. Sen sijaan sillä on välitön vaikutus yliopistojen johtamiseen.

Yliopistot eivät ole vain yhteisöjä vaan suuria laitoksia tuhansine työntekijöineen, jopa satojen miljoonien budjetteineen ja isoine kiinteistöineen. Yliopistojen johtamisen haasteita lisäävät yliopistojen toimintaympäristön muuttuminen sekä kansainvälinen kilpailu parhaista tutkijoista ja opiskelijoista. Tieteellisen tutkimuksen painopisteet ovat myös muutoksessa. Esimerkiksi ilmastomuutoksen torjuminen tulee asetamaan aivan uusia tutkimustehtäviä, joihin yliopistoyhteisön tulisi reagoida.

Yliopistojen nykyinen kollegiaalinen hallintotapa on tehnyt lähes mahdottomaksi voimavarojen uudelleen suuntaamisen. Rehtorin asema ja mahdollisuudet muutosjohtamiseen ovat olleet heikkoja. Yliopistolakiehdotuksessa hallitus valitsee rehtorin. Jos lopullisen lain mukaan hallitus koostuu yliopiston omista jäsenistä, olemme taas tilanteessa, jossa rehtoria ohjaavat hänen alaisensa. On vaikea käsittää, miten tällainen hallintomalli tukee yliopistojen autonomiaa ja auttaa yliopistoja kohtaamaan tulevaisuuden haasteet.

Yliopistojen tulevaisuuden kannalta olisi hyvä selkiyttää yliopistojen erilaisia funktioita ja toimielimiä. Yliopisto-organisaation kehittäminen ja johtaminen (strategiat, yleinen ohjaus, talous) ovat hallinnollisia tehtäviä, joista vastaavat hallitus ja rehtori. Tutkimuksen ja opetuksen kehittäminen ovat akateemisia tehtäviä, jotka kuuluvat luonnollisella tavalla yliopistoyhteisölle. Tutkimuksen ja opetuksen yksiköissä tarvitaan itsehallinnollisia elimiä, kuten laki esittääkin.

Kun nyt yliopistolakiehdotus todennäköisesti avataan, voitaisiin vielä tarkistaa itsehallinnon tulkintaa. Yliopisto on riippuvainen yhteiskunnasta ja sille vastuussa toiminnastaan, mihin liittyy kysymys hallituksesta ja rehtorista. Yliopistojen johtamisedellytykset tulee turvata. Toisaalta yliopistoissa tulee vallita täydellinen tutkimuksen ja opetuksen vapaus, ja tämän turvaamiseksi koko yliopistoyhteisön tulee voida osallistua tutkimuksen ja opetuksen kehittämiseen erilaisten kollegiaalisten elinten kautta. Yliopiston tehokas johtaminen ei ole ristiriidassa yliopistoyhteisön akateemisen vapauden kanssa. Silti niiden välille voidaan synnyttää jännitteitä, jotka vaikeuttavat yliopiston kehittämistä. Kokonaisuudessaan yliopistouudistus parantaa yliopiston toimintaedellytyksiä, ja siksi yliopistoyhteisön energiaa tulisi nyt suunnata avautuvien mahdollisuuksien hyödyntämiseen.

Kirjoittaja on Jyväskylän yliopiston tutkimusprofessori.